

פטור צרת סוטה ממצוות הייבום

פתיחה

תחילת מסכת יבמות עוסקת בנשים שפטורות ממצוות הייבום מחמת היותן ערוה לייבם. בהמשך הגמ' (ג.) מובאת הברייתא שמלמדת את המקור לפטור הנשים הללו, ומוסיפה לומר שלא רק הנשים הללו פטורות ממצוות הייבום אלא גם הצרה שלהן. בעקבות דין זה הגמ' עוסקת בדפים שלאחר מכן בכמה סוגי צרות שפטורות מייבום, ודנה בטעם הפטור של כל אחת מהן.

אחת הצרות שהגמ' (יא.) עוסקת בה היא צרת סוטה, שאף היא פטורה מייבום, נביא את לשון הגמ':

”אמר רב יהודה אמר רב צרת סוטה אסורה טומאה כתיב בה כעריות”.

רב כותב שכאשר אישה זינתה תחת בעלה, ובעלה נפטר, אסור לייבם לייבם יבמה זו. המקור לדינו של רב הוא לשון ה'טומאה' שנכתבה בפרשייה של סוטה 'ונסתרה והיא נטמאה' (במדבר ה, יג), מלשון זו למד שסוטה דומה לערוה שגם בה הוזכרה לשון 'טומאה' - 'אל תטמאו בכל אלה' (ויקרא יח, כד), וכשם שערוה פטורה מייבום כך גם סוטה פטורה מייבום.

במאמרנו זה נעסוק בשני דיונים מרכזיים:

א. מהי הטומאה שקיימת בסוטה, והאם היא דומה לגמרי לטומאה של ערוה או שמא זהו רק דימוי בעלמא?

ב. במסכת סוטה ישנה סוגיה מקבילה לסוגיה שלנו, שבמבט ראשון אינה עולה עם הסוגיה שלנו בקו אחד, נפרט בהמשך את כל השינויים בין הסוגיות, ונבאר את היחס ביניהן.

האם רב פטר צרת סוטה אף מחליצה?

כשלב מקדים לשני הדיונים, נצטרך לברר דבר נוסף, בירור שישליך על הדיונים הבאים.

הבאנו שרב פטר צרת סוטה מייבום לפי שנאמרה בה טומאה, האם רב פוטר אותה לגמרי ממצוות הייבום ואף בחליצה אין צורך, או שמא רב פטר אישה זו בצורה נקודתית מייבום, אך וודאי שלא ניתן להתיר אישה זו לשוק בלא חליצה?

מפשטות דברי הגמ' נראה שרב פטר את הסוטה לגמרי אף מחליצה, ויש לכך שתי הוכחות:

א. הגמ' שואלת שתי שאלות על דינו של רב, נביא את השאלה השנייה (יא--א):

"מתיב רב אשי נכנסה עמו לסתר ושהתה עמו כדי טומאה אסורה לביתה ואסורה לאכול בתרומה ואם מת חולצת ולא מתייבמת [אמר לך רב] אמינא לך אנא סוטה ודאי ואמרת לי את סוטה ספק".

הגמ' מביאה את המשנה הראשונה של מסכת סוטה כקושיה על דברי רב, ויש להבין מהו הקושי. בפשטות כוונת הגמ' לשאול (וכך ביאר רש"י) שבמשנה בסוטה כתוב שספק סוטה צריכה חליצה, ובשלב זה הגמ' לא מחלקת בין סוטה וודאי לספק סוטה. אם נבאר את שאלת הגמ' כך, מוכח שרב פוטר סוטה אף מחליצה.

ב. במשנה הראשונה של המסכת הוזכרו חמש עשרה נשים שפטורות מייבום ומחליצה מכיוון שהן אסורות באיסור עריות על הייבום, ובהמשך, הגמ' (ג--ג): מזכירה כמה נשים שלא הוזכרו במשנה, אחת מהן היא צרת סוטה שרב פטר אף אותה מייבום. הגמ' דנה לפי שיטת רב מדוע צרת סוטה לא הוזכרה במשנה, ועונה תשובה מסוימת. ממהלך דברי הגמ' שם עולה שעקרונות צרת סוטה הייתה יכולה להיכלל במשנה יחד עם חמש עשרה הנשים שכתובות שם, אלא שמסיבה צדדית לא נכתבה. המשותף לכל הנשים במשנה שהם פטורות אף מחליצה, ומכך שהיה צד להכליל את צרת הסוטה במשנה מוכח בוודאות שכוונת רב לפטור אותה גף מחליצה.

אמנם הרא"ה (מובא בריטב"א יא. ד"ה וי"מ דרב יהודה) חולק על הסבר זה ומבאר את רב אחרת. לפי הרא"ה רב פוטר סוטה רק מייבום אך לא מחליצה, ודינה של סוטה כמו כל חייבי לאווין שמדאורייתא ביאה ראשונה מותרת, ורק מדרבנן יש איסור לייבום גזירה שמא יבוא עליה פעם שנייה שאז כבר אין לו היתר מכיוון שכבר קיים המצווה¹. בדבר אחד שונה שונה סוטה משאר חייבי לאווין, שבסוטה נכתבה לשון טומאה ולכן גם צרתה נאסרת ביבום בשונה מחייבי לאווין שהצרה לא נאסרת, אך וודאי שיש צורך בחליצה.

הרא"ה מתמודד עם שתי ההוכחות נגדו ומיישב אותם:

א. את שאלת הגמ' השנייה ניתן לבאר אחרת. רש"י ביאר שהשאלה היא מכך שספק סוטה חולצת והגמ' בשלב זה לא חילקה בין ספק סוטה לוודאי. אך הרא"ה מבאר שהגמ' הבינה שכאשר כתוב במשנה בסוטה שספק סוטה חולצת, משמע שדווקא ספק סוטה חולצת, אך צרתה מותרת אפי' בלא חליצה. הקושיה היא לא על כך שרב פטר סוטה מחליצה (שלפי הרא"ה רב לא אמר זאת), אלא על כך שאסר גם את צרתה של הסוטה בייבום.

ב. את הקושי השני מיישב הריטב"א. ההבנה שעלתה מדברי הגמ' שתיאורטית ניתן לשנות לפי רב את צרה הסוטה במשנה - אינה נכונה. עיקר דברי הגמ' שניתן לשנות את הצרה במשנה נסובו על צרה אחרת (צרת איילוניית לפי רב אוסר שאוסר אותה) וצרת סוטה הוזכרה בדרך אגב.

1. כמבואר ביבמות דף כ.

אם נלך בשיטת הרא"ה ניתן יהיה לענות על שאלה נוספת. אם נתבונן היטב בדבריו של רב, הטעם שהביא שבסוטה נכתבה לשון טומאה טומן בתוכו שני חידושים: חידוש ראשון שאותו אמר רב בפירוש - צרת סוטה פטורה מייבום. אך חידוש זה בעצם מתבסס על חידוש מקדים שגם הוא נובע מכך שנכתב בסוטה לשון טומאה - **שסוטה עצמה לא מתייבמת**. מדוע א"כ בחר רב לחד את הדין דווקא על צרת הסוטה ולא דיבר על הסוטה עצמה?

הרמב"ן כתב (יא. ד"ה הא דאמר רב) שאכן רב היה יכול לדבר על סוטה, אלא שרצה להשמיע בדבריו שני דינים - שלא רק סוטה פטורה מייבום אלא גם צרתה. אמנם לפי הרא"ה עיקר חידושו של רב הוא בצרת סוטה - שלא רק סוטה אסורה בייבום אלא גם צרתה, מכיוון שנאמרה בסוטה לשון טומאה. אך בסוטה עצמה רב לא השמיע שום חידוש, לפי שדינה כדין שאר חייבי לאוין שמדרבנן אסורים בביאה ראשונה אטו ביאה שנייה.

חלק א - ביאור סברות הראשונים בטומאת הסוטה

הצגת הבעיה

השאלה שאיתה נפתח את החלק הראשון היא מדוע סוטה פטורה מייבום? ראינו לעיל את דברי רב שהסוטה נלמדת מערווה וכשם שערווה פטורה מייבום ופוטרת צרתה כך גם סוטה. אך לכאורה יש חילוק משמעותי ביניהן: איסור הערווה שמחמתו היא נפטרת מייבום - הוא כלפי היבם, ולפיכך מובן שבשל איסורה ליבם יפקע ממנה דין הייבום, ואילו איסור הסוטה הוא כלפי בעלה, ומדוע שבשל כך יפקע דין הייבום כלפי היבם?

רב אמר שדבר זה נלמד מלשון 'טומאה' האמורה לגבי סוטה. ניתן להציע שני צדדים בביאור דברי רב:

א. יתכן שרב רק מלמד את המקור ממנו למדנו שסוטה פטורה, שזהות הלשון 'טומאה' - טומאה' היא גזירה שווה המלמדת שדינן שווה אע"פ שהפטור אינו נובע מאותו הטעם.

ב. יתכן שרב בא ללמד בדבריו לא רק את המקור אלא גם את סיבת הפטור, ומשמעות הגדרת הסוטה כערווה היא שאותה הסיבה שפוטרת ערווה פוטרת גם את סוטה. כפי הנראה נחלקו הראשונים בדבר, ונבאר להלן את הדברים.

שאלת הראשונים בדף כ.

בשביל להציג את שיטות הראשונים, נקדים ונביא את הסוגיה בדף כ', שם נאמר במשנה:

"כלל אמרו ביבמה כל שהיא איסור ערווה לא חולצת ולא מתייבמת..."

ומבארת הגמ':

"כלל לאתויי מאי אמר רפרם בר פפא לאתויי צרת אילונית וכדרב אסי ואיכא דאמרי כל שאיסורה איסור ערוה הוא דאסירא צרתה הא לא איסורה איסור ערוה צרתה לא אסירא למעוטי מאי אמר רפרם למעוטי צרת אילונית ודלא כרב אסי".

שתי אפשרויות מובאות בגמ' האם המשנה באה לרבות צרה איילונית שגם לא חולצת ולא מתייבמת, או שאדרבה המשנה באה למעט צרה איילונית שבשונה מהעריות היא כן חולצת.

הראשונים שם שואלים מדוע הגמ' הבינה שהמשנה התייחסה דווקא לצרת איילונית, מדוע לא אמרו שהמשנה התייחסה לצרת סוטה? - בראשונים ישנן כמה אפשרויות ליישב שאלה זו, כאשר מכל אחת מהאפשרויות ניתן לדלות הבנה לגבי סיבת הפטור של הסוטה.

א. ערוה ליבם

ברמב"ן (כ. ד"ה כלל לאתויי) מופיעים שלושה תירוצים לשאלה זו, לצורך סידור הדברים נתחיל מהתשובה השנייה:

"ויש מפרשים דלא אתיא מכללא משום דכיון דטומאה כתיב בה כעריות איסורה איסור ערוה היא ובלא כלל איתא במתניתין".

הרמב"ן כותב שלא ניתן לומר שכוונת המשנה לרבות צרת סוטה, מכיוון שלאחר הלימוד של רב 'טומאה' מעריות, סוטה היא לגמרי ערוה, וברור כשמש שהיא פטורה מן הייבום כדין הערוה. מבואר בדברי הרמב"ן שהמכנה המשותף שבין סוטה לערוה הוא הטומאה, והיא גם הסיבה לפטור אותם מייבום וחליצה.

כמובן שיש להעיר (כפי שהזכרנו לעיל) שלכאורה שני הדינים - ערוה וסוטה - שונים, בערוה הטומאה היא כלפי היבם ואילו בסוטה הטומאה היא כלפי הבעל שזינתה תחתיו.

נראה שדברי הרמב"ן הולכים לשיטתו לאורך כל המסכת, שמצוות הייבום מתחילה מזיקה ישירה שבין האישה ליבם, זיקה זו היא הסיבה לחיוב הייבום. כך עולה משיטת הרמב"ן בביאור הטעם שערוה פטורה מייבום, לפי שאין קידושין תופסים בערוה ולא ניתן ליצור קשר אישות, וממילא במצב כזה הזיקה בין היבמה ליבם מתקלקלת.

לפי עיקרון זה שהייבום מתחיל מהזיקה, מבוארים דברי הרמב"ן, שכשם שמתקלקלת הזיקה של האישה לבעלה, כך מתקלקלת הזיקה של האישה ליבם. שכן ברור שזיקת היבם נוצרת מכוח האישות של הבעל, שממנה נוצר יחס של קישור זיקה כלפי כל אחיו. לכן גם בסוטה, אמנם בפועל האישה זינתה לבעלה, אך בשורה תחתונה הזיקה שלה התקלקלה כמו בערוה, וקלקול זה פוגע גם בזיקה לייבם.

לפי שיטת הרמב"ן, הביאור בסוגיה של צרת סוטה תואם לגמרי את הסוגיה של צרת

ערווה. לאחר שרב למד בגז"ש מעריות שגם סוטה היא ערווה, הסוטה נפטרת מייבום בדיוק כמו ערווה, וכשם שטומאה של ערווה מקלקלת את הזיקה לבעל וליבם, כך גם הטומאה שבסוטה מקלקלת את הזיקה לבעל וליבם, ולכן תהיה פטורה מחליצה וייבום.

לפי הסבר זה, מבואר מדוע גם צרת סוטה תיפטר מייבום, שכן סוטה היא לגמרי כמו ערווה, וצרתה היא צרת ערווה.

ב. קל וחומר

כעת נביא את תירוצו השלישי של הרמב"ן:

"ויש מפרשים דלהכי לא מרבינן ולא ממעטינן צרת סוטה מכלל דמתניתין משום דמתניתין כלל לערוה ליבם, וסוטה ערוה לבעל".

הרמב"ן כותב שהמשנה עוסקת בעריות שטומאתן היא כלפי הבעל, ואילו סוטה היא ערווה לבעל, ופשטות הדברים שהיא ערווה רק לבעל ולא ליבם. אמירה זו שהטומאה בסוטה היא רק כלפי הבעל מחזירה אותנו לשאלה שהזכרנו לעיל, מדוע ליבם יש איסור לייבם אותה?

בשביל להבין את דברי הרמב"ן נתבונן בדברי המאירי:

"סוטה ודאית ר"ל שזינתה בודאי תחת בעלה ברצון ובמזיד הדבר ידוע שאסורה לבעלה והתבאר במסכת סוטה שאם מת הבעל קודם שיגרשנה אסורה ליבם מקל וחומר אם נאסרה במותר לה באסור לה לא כל שכן".

מבואר בדברי המאירי, שבאמת כל איסור הסוטה הוא רק כלפי הבעל, אך מכוח סברת הקל וחומר - 'אם במותר לה נאסרה - באסור לה לא כל שכן?' - יש סיבה להחיל את הטומאה גם כלפי היבם. לא נוכל במסגרת זו לבאר את משמעותו של הקל וחומר, נאמר כאן רק בקצרה, שבפשטות משמעותו היא, שכיון שהיבם עומד תחת הבעל, כל איסורי האישות שהיו על הבעל חלים גם עליו, וממילא גם כאן איסור הסוטה שנחשב כאיסור ערווה כלפי בעלה, יחול גם כלפי היבם, וזו הסיבה לפטור אותה מן הייבום.

ג. הלכה חיצונית

דרך נוספת, משתמעת מביאורו הראשון של הרמב"ן:

"וצרת סוטה נמי לא אתיא דלאו איסור ערוה היא ולא ממעטא אלא משום דטומאה כתיב בה כעריות".

הרמב"ן אומר שהסוטה אינה נחשבת כערווה כלל, לכן לא שייך לשנותה כמשנה בדרך כ' שעוסקת באיסורי עריות. ומוסיף הרמב"ן שלפי זה יוצא שהשוואה בין סוטה

לערווה, אינה מלמדת את טעם הדין מדוע סוטה פטורה מייבום, אלא את המקור לדין, ורק מבחינה מעשית שני הדינים זהים, אך סיבתם שונה.

סיבת הפטור של הסוטה לפי דרך זו, מבוארת בדברי הרשב"א:

"ועוד י"מ דסוטה לאו משום ערוה היא והיא בת יבום אלא שמעשיה הרעים גרמו לה וכתוב בה טומאה כעריות".

מדברי הרשב"א משמע, שסיבת הפטור של הסוטה היא דין באישה עצמה, שהתורה לא רוצה לצוות על ייבום של סוטה, מחמת שהיא רשעה ומעשיה רעים ופגומים. סמך לדבר ניתן למצוא במסכת סוטה (ו.) לגבי הסיבה שסוטה ספק אינה מתייבמת, הגמ' מביאה כמה אפשרויות לכך, נביא את האפשרות השנייה: "אמר רב יוסף הכתוב קראו אחר שאין בן זוגו של ראשון שזה הוציא רשעה מביתו וזה הכניס רשעה לתוך ביתו ואת אמרת תיבם נמי יבומי?" - מבואר שאין התורה חפצה ביבום של אישה רשעה.

אמנם לפי זה, יש להבין מדוע גם צרתה של הסוטה פטורה? לפי כל הביאורים שראינו עד עתה, הסוטה היא כערווה, וממילא גם צרתה נכללת בפטור הזה, כדין צרת ערווה; אך לפי דרך זו, שהסוטה אינה ערווה כלל, לכאורה סיבת הפטור שבה היא חיצונית, ולכאורה אין סיבה שהיא תגדיר גם את הצרה. תשובה לכך מצינו בדברי הריטב"א (כ.) ד"ה כלל לאתויי מאי) שכתב שלפי דרך זו, צריך לומר שכיון שנפטרה הסוטה - חל עליה איסור אשת אח ממילא (אישה זו היא אשת אחיו, וכאשר לא עולה לייבום חוזר אליה האיסור הרגיל של אשת אח), וממילא צרתה נפטרת מדין 'צרת אשת אח'.

ד. קלקול אישות הבעל

בדעת התוס' נראה שאי אפשר לומר ככל האפשרויות שראינו עד עתה.

האפשרות הראשונה שישנה טומאה ישירה כלפי היבם מכוח הזיקה, לא מתאפשרת לאור שיטתו העקרונית של התוס' שהתעלם בכל המסכת ממושג הזיקה, ומשמע שלדעתו הייבום לא בנוי על זיקה ישירה בין היבם ליבמה, אלא על המצווה להקים שם לאחיו המת. ומכיוון שאין זיקה בין היבם ליבמה, אי אפשר לומר שיש טומאה ישירה כלפי היבם.

גם האפשרות שהטומאה פוטרת מכוח סברת הק"ו, לא אפשרית, משום שהתוס' מתקשה מדוע הגמרא בסוטה לא הביאה את הטומאה כסיבה לפטור את סוטה ספק מייבום (ע' להלן בחלק ב' בהרחבה), ואם נאמר שסיבת הפטור בסוטה הוא מצד הקל וחומר, הרי שרק לאחר הסוגיה בסוטה התחדשה סברת הקל וחומר, וממילא ברור שהגמרא בסוטה הייתה צריכה לדון על טעם הפטור בסוטה ספק².

גם האפשרות השלישית, לא מסתדרת בשיטת התוס'. משום שלפי דרך זו, ראינו שצריך לומר שצרת הסוטה נאסרת מדין צרת אשת אח, ואילו משיטת התוס' משמע

2. כן הוכיח הקובץ הערות (טו, ז) מדברי התוס' במסכת סוטה.

שאישה שנעשתה אשת אח 'ממילא' (דהיינו שבעיקרון היא הייתה אמורה להתייבם אך בגלל סיבה כל שהי נמנעה ממנה מצוות הייבום וכעת היא מוגדרת כאשת אח) לא יכולה לאסור צרה, שהרי התוס' כתב (ג: ד"ה לפי שאינו) שצרת צרת סוטה לבעול – מותרת, ומבואר שאע"פ שהצרה אסורה מדין אשת אח דממילא (שהרי נפטרה מייבום) מכל מקום צרת הצרה מותרת, ואכמ"ל בשיטת התוס', אך לכאורה יוצא שלפחות לגבי סוטה הוא סבר שאיסור אשת אח שחל מכוח הפטור שלה לא יכול לפטור את צרתה.

בביאור שיטת התוס', נראה, שהסוטה נחשבת כערווה לבעלה, ומשמעות הדברים הוא שקשר האישות שלה עם הבעל התקלקל באופן חסר תקנה, וכתוצאה מכך יוצא שאין ערך בייבום שלה, כי כל חיוב הייבום הוא לקום תחת אחיו באישות שהותיר אחריו, וכיון שאישות המת הייתה מקולקלת, הרי שאין ערך בייבום שלה, ולכן היא נפטרת מייבום וחליצה. לפי זה, ניתן להסביר שכיון שאיסור הסוטה מגדיר קלקול באישות הבעל, משפיע הדבר גם כלפי הסוטה, כי גדר דין צרה הוא שהצרה מוגדרת על פי אישות הבעל השלמה הכוללת בתוכה גם ערווה, וממילא גם צרת הסוטה כלולה בפטור של הסוטה.

חלק ב - היחס בין הסוגיה ביבמות לסוגיה בסוטה

פתיחה

במסכת סוטה (ה:ו-ז) יש סוגיה מקבילה שיש בה כמה נקודות מוקשות ביחס לסוגיה ביבמות. נביא תחילה את דברי הגמ', לאחר מכן נתייחס לכל שאלה בנפרד עם התירושים עליה, וכן נעסוק בהשלכות שנובעות מהתירושים השונים.

נתחיל בדברי הגמ':

"ואם מת חולצת אמאי תתייבם נמי יבומי

אמר רב יוסף אמר קרא ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר לאיש אחר ולא ליבם

א"ל אביי אלא מעתה חליצה נמי לא תיבעי

א"ל אילו איתיה לבעל מי לא בעיא גט השתא נמי תיבעי חליצה...

רבא אמר ק"ו אם נאסרה במותר לה באסור לה לא כל שכן

אמר ליה אביי אלא מעתה כ"ג שקידש את האלמנה ומת ויש לו אח כהן הדיוט לא תתייבם אם נאסרה במותר לה באסור לה לא כל שכן נאסרה הא אסירא וקיימא מותר לה אסור לה הוא.

אלא אשת כהן שנאנסה ומת ויש לו אח חלל לא תתייבם אם נאסרה במותר לה באסור לה לא כל שכן אונס בישראל מישרא שרי וגבי דהאי (מיהא) ליכא איסורא."

בקצרה, הגמ' עוסקת בדברי המשנה שספק סוטה חייבת בחליצה, ושואל מדוע לא תתייבם. על כך יש לגמ' שני תירוץ: תירוץ ראשון של רב יוסף - יש מיעוט מהפסוק 'ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר'. על תירוץ זה שואלת הגמ' מדוע לא למעט במיעוט זה גם חליצה, ועונה שהסברה נותנת לחייב ספק סוטה חליצה מכיוון שהיא חייבת גט. תירוץ שני של רבא - שהאיסור לייבם אותה נובע מחמת קו"ח שאם נאסרה במותר לה (בעלה) באסור לה (אחי בעלה-היבם) כש"כ שתהיה אסורה. ואז הגמ' דנה באיזה מקרים נכון להשתמש בקו"ח, ומהם הם הקריטריונים שלו. כעת נעבור לשאלות העולות מסוגיה זו ביחס לסוגיה שלנו ביבמות.

א. הגדרת מעמדה של ספק סוטה

הגמ' עוסקת בספק סוטה שכתוב במשנה שחולצת ולא מתייבמת, והייתה הו"א בגמ' שתוכל גם להתייבם. אם בוודאי סוטה יש טומאה, יש לאסור ייבום בספק סוטה מדין עשה בה ספק כוודאי! מהי א"כ ההו"א של הגמ' שיהיה שייך ייבום בספק סוטה?

תירוץ התוספות

מבאר התוס' (יבמות יא. ד"ה צרת סוטה) אם נאמר ש'עשה ספק כוודאי' זו הגדרה בלאו, דהיינו שהתורה הורתה לנו כהנהגה להתייחס לסוטה ספק כוודאי טמאה, ולכן וודאי שגם לוקים על ספק סוטה - אכן לא תהיה מובנת ההו"א לייבם סוטה ספק. אך אם נאמר שהאיסור של הספק הוא איסור עצמי, איסור עשה, דהיינו, לא שהסוטה אסורה באיסור וודאי מספק, אלא שהספק אסור באיסור וודאי, ודינה כדין טמאה וודאי לגבי איסורה שלה - לפי הבנה זו ניתן להבין את ההו"א של הגמ'³. דינה של ספק סוטה אינו כוודאי טמאה לעניין לאו ומלקות, שכן הלאו נכתב בתורה רק בנוגע לסוטה וודאית, אלא שמציאות הספק כשלעצמה יש בה סיבת איסור מחמת העירפול שנוצר מהקינוי והסתירה, הקשר האישותי ביניהם לא עומד כעת איתן. לפי הבנה זו, ספק סוטה היא איסור עשה וודאי בפנ"ע, ואין לו יחס ללאו שנאמר בסוטה וודאית. ממילא גם לא יהיה לספק סוטה יחס אל טומאת העריות שיש בוודאי סוטה, מכיוון ששיטת תוס' (ג: ד"ה לפי שאינן) שטומאה כעריות נאמרה רק במקום שיש לאו - סוטה וודאי.

על ביאורו זה של התוס' יש להקשות מדברי התוס' עצמם. בהמשך הסוגיה תוס' (יא: ד"ה מאי נסתרה) שואל שלמ"ד שלא נכתב לאו בספק סוטה, מניין לגמ' בסוטה (ו.) שאם בא עליה בעלה בדרך לוקה, והרי לא נכתב לאו! ומיישב שם התוס' שהסיבה שלוקה בספק סוטה היא בגלל שעשה בה ספר כוודאי לעניין המלקות. והנה כעת הבאנו שלפי תוס' ספק סוטה היא איסור עצמי, ואין לה קשר לאו, ולכאורה לפי הסבר זה לא יהיו מלקות בספק סוטה. וא"כ שתי שאלות בדבר: א. דברי תוס' סותרים את עצמם. ב. כיצד יתיישבו דבריהם עם הגמ' בסוטה?

השאלה הראשונה לא כ"כ קשה, מכיוון שניתן לומר שדברי התוס' שלוקה בספק סוטה נאמרו רק אליבא האפשרות הראשונה שהבאנו לעיל - שספק סוטה אסורה

3. הבנה זו בהכרח בין תירוץ התוס' ניתן למצוא בקוה"ע (טו, טז-יא).

משום שמחמירים בה כוודאי, אך אה"נ לפי האפשרות השנייה בתוס' לא יהיו מלקות. בנוגע לשאלה השנייה מהגמ' בסוטה, ביאר ר' שמעון שקופ (שע"א, א, יא, קפב) שהבנת התוס' בגמ' בסוטה לא מוסכמת על כולם ויש בכך מחלוקת רא'. במסכת סוטה כתוב (ז). שמוסרים לאישה שני ת"ח שיהיו איתה בדרך שמא יבוא עליה. תוס' ביאר שיש צורך בשני ת"ח כדי להתרות בו לחייבו במלקות. אך רש"י לעומת זאת ביאר שאם בעלה בא עליה בדרך שוב אין המים בודקין אותה, ולכן צריך שני ת"ח שיתריאו אותו על כך. לפי פירוש זה אין שום זכר למלקות בספק סוטה.

הקושי מספק ערוה

אמנם גם לאחר הסבר זה הקשה התוס' שאף שלא ניתן לאסור את האישה מדין וודאי, עדיין יש לאסור את האישה מדין ספק, שאישה זו היא ספק ערוה. ונשאר בצ"ע.

הרא"ש (א, ד) הביא את תירוץ התוס', והוסיף:

"אבל סוטה ספק דכתיב טומאה דידה בלשון עשה אף על גב דאסרינן משום ספק טומאה לא חשיב טומאה דידה אפי' כספק ערוה הלכך פריך שפיר ותתייבם יבומי".

נראה שהרא"ש הבין שכיוון שאין בספק סוטה 'טומאה וודאי', ממילא אין גם ספק. לפי שברגע שאמרנו שאין לאסור את הספק מדין הוודאי (אלא שהספק אסור כוודאי מצד עצמו) לא שייך לקשור את הספק לערוה שנמצאת רק כוודאי (או בגלל חזקה או בגלל שלא מצאנו לנכון לעורר את הספק).

תירוצו של הגר"ח

הגר"ח (ייבום ו, יט) יישב את השאלה מסוטה בצורה שונה מתוס'.

הדין של עשה בה ספק כוודאי נאמר בנוגע לקינוי של הסוטה, שאישה שקינא לה בעלה ונסתרה, למרות שלא ידוע כוודאי שזינתה, מתייחסים אליהם כאילו וודאי זינתה ונאסרת לכיתה ולתרומה. דין זה - מבאר הגר"ח - נכון לאומרו רק בהלכות שנוגעות לדיני סוטה, שעל זה נאמרה גזירת הכתוב (ונטמאה), אך לא בנוגע להלכות שקשורות לייבום. דהיינו, דין זה שעשה בה ספק כוודאי נאמר רק בנוגע להגדרת הסוטה שנאסרת בקינוי וסתירה, אך שמענו שדין זה נאמר בנוגע לטומאת עריות שגם ספק סוטה תחשב כוודאי לעניין הטומאה. וממילא, כיוון שלעניין הלכות שקשורות לייבום לא נאמר שעשה בה ספק כוודאי, מובנת ההו"א שסוטה ספק תתייבם.

הגר"ח מוכיח את דבריו מהגמ' בכתובות (ט). הגמ' עוסקת שם באדם שמצא פתח פתוח - מצב של ספק זנות. ואומרת הגמ' שאם במצב זה יש ספק נוסף, יש להתיר אישה זו מדין ספק ספיקא. וכן שיטת התוס' שם (שם ד"ה ואיבעית אימא) שמועילה חזקה במצב של ספק זנות. ואילו הדין של עשה בה ספק כוודאי היה נאמר גם בנוגע להלכות הקשורות לטומאת עריות, כיצד אפשר להתיר מצב זה, והרי ברגע שאדם נפגש במצב

של ספק זנות, יש להתייחס אליו כוודאי זנות, ולא יועיל לכך חזקה/עוד ספק. מוכח מהגמ' בכתובות שדין ספק כוודאי נאמר באופן נקודתי בנוגע להלכות סוטה.

אם נחדר את ההבדל בין תירוץ התוס' לתירוץ של הגר"ח נאמר כך: לפי תוס' בדין של עשה בה ספק כוודאי אין טומאה כעריות, מכיוון שהמשמעות של דין זה היא אלא שמתייחסים לספק סוטה כאילו זינתה בוודאי, אלא שיש בעיתיות מצד עצמה באישה שיש עליה ספק זנות. ואילו לגר"ח, בטומאה כעריות לא משתמשים בדין של עשה בה ספק כוודאי, מכיוון שדין זה נאמר רק בהלכות סוטה.

ב. 'לאחר ולא ליבם'

הגמ' בסוטה כתבה שהטעם לכך שספק סוטה לא מתייבמת הוא בגלל שנאמר 'ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר', ולומדת מכך הגמ' שכאשר אדם נפטר ולו אישה סוטה, הסוטה לא נופלת לייבום לפני היבם. ושאלו על כך תוס' (ה: ד"ה לאחר), הרי הגמ' עוסקת שם בספק סוטה והמקור שהיא מביאה לכך שלא תתייבם הוא מסוטה וודאי! מיישבים תוס' שאמנם פסוק זה נכתב בסוטה וודאי, אך כיוון שבסוטה וודאי לא צריך למעט את הסוטה מייבום (כיוון שכתוב בה טומאה), לכן אם אינו עניין לוודאי תנהו לעניין ספק טומאה.

הרמב"ן והרשב"א חולקים על תוס' חלקית: בדעת רב בארו הרא' שהבין שהלימוד של 'לאחר' מתייחס לסוטה וודאי. אמנם בדעת רב יוסף נבאר בהמשך שהודו לתוס' שלימוד זה נאמר בספק סוטה. את שיטת הרא' נביא לאחר שנציג את השאלה הבאה, כיוון ששיטתם בנויה על גבי שתי השאלות הללו.

ג. סברת אילו איתיה לבעל

לאחר שהגמ' ביארה מדוע אין ייבום בספק סוטה (לאחר ולא ליבם), שאל אב"י שא"כ את ספק הסוטה גם מחליצה? וענה רב יוסף שוודאי שיש לחלוץ לספק סוטה מכיוון שאילו הבעל היה קיים היה צריך לתת לה גט, ואישה שבשביל להינשא לשוק זקוקה לגט צריכה גם חליצה במקרה שהבעל מת.

ושאל על כך התוס' בסוטה (ה: ד"ה אילו), שסברה זו קיימת גם בסוטה וודאי, שהרי גם היא צריכה גט מבעלה, וא"כ יש להצריך חליצה גם בסוטה וודאית, ואילו לעיל ראינו שלפי רובם המכריע של הראשונים, שיטת רב שסוטה וודאית פטורה אף מחליצה!

שיטת התוספות

בשביל לבאר את תירוצו של התוס' חשוב להביא את לשונו:

"ויש לתרץ סוטה ודאית לא דמיא להכא כיון דטומאה סתם הרי היא כעררה גמורה דגזירת הכתוב הוא דפטורות ואשת סריס ואיילונית היכא דאיתיה לבעל שרו ליה ואפ"ה אימעוט בפ"ק דיבמות מדין יבום דלא צריך בהו כלל אבל סוטה

ספק לא אימעוט אלא גבי איסורא דבעל וקמשמע לן קרא כיון דבא מכח נשואי אחיו הרי הוא במקום בעל דאסורה לו ליבם אבל חליצה בעיא".

בפשטות, היה ניתן לומר שתוס' תירץ שבעיקרון הסברה נכונה גם בסוטה וודאי, ואכן גם שם היה אמור להיות הדין שחולצת ולא מתייבמת. אך מה נעשה שבסוטה וודאי יש גזירת הכתוב שתהיה כערווה שפטורה אף מחליצה ולכן למרות שצריכה גט בכל זאת פטורה מחליצה.

אך לאחר קריאה נוספת בדברי התוס' וודאי שלא ניתן לומר זאת. אם אכן ביאור זה היה נכון, תוס' היה צריך לחסוך בדיבורו, ולעצור ישר לאחר שכתב שסוטה וודאית לא דמיא להכא כיוון שיש בה גזירת הכתוב. מדוע היה צריך להמשיך ולהתייחס לסוטה ספק, לפי הנ"ל היה פשוט צריך לומר שבסוטה ספק אין גזירת הכתוב ולכן פוסקים לפי הסברה!

לכן נראה לבאר ביאור אחר בדברי התוס' ובע"ה שיהיו הדברים מכוונים לאמיתה של תורה. מה המשמעות שסוטה וודאי פטורה מחליצה לפי שנאמרה בה טומאה? צורת הניתוח של תוס' היא שכאשר למדנו פטור מייבום בסוטה וודאי, ברגע שאישה זו לא עולה לייבום ממילא היא לא עולה לחליצה, לפי הכלל הידוע במסכתנו. וזה שיש צורך בגט לא מפריע לכלל הזה, ולרגע אחד לא עלה בדעתנו לפטור אישה זו מייבום אך לחייבה בחליצה. כל זה בסוטה וודאית, אך מה קורה בספק סוטה? בספק סוטה אין לנו לימוד מפורש (טומאה) שפוטרת אישה זו מייבום, אילו גם לספק סוטה היה פטור מייבום, הגמ' לא הייתה מצריכה אותה חליצה מכח הסברה הנ"ל. בספק סוטה יש מיעוט של 'לאחר ולא ליבם'. מבאר תוס', שהסברה של רב יוסף 'אילו איתיה לבעל' באה לבאר כיצד ללמוד נכון את המיעוט של הפסוק. דהיינו, סברת 'אילו איתיה לבעל' היא לא סברה עקרונית שמצריכה חליצה מצד עצמה, אילו זה היה כך, גם סוטה וודאית הייתה צריכה חליצה. סברה זו באה ללמד אותנו כיצד נכון ללמוד את המיעוט מ'לאחר', לולא סברה זו ניתן היה ללמוד ש'לאחר ולא ליבם' בא למעט אפילו חליצה. לכן רב יוסף מבאר שהמיעוט לא לימד על 'פטור מייבום' כמו בערווה (כפי שלמדנו בסוטה וודאי), אלא רק על איסור שחל על היבם מכח הבעל, כעין סברת קו"ח שהאיסור על היבם הוא בתולדה מהבעל. לפי"ז לא ניתן יהיה ללמוד בספק סוטה יותר מאיסור לייבום, כיוון שעצם האיסור של הבעל הוא רק איסור ביאה ולא מציאות כזו שמפקיעה את האישות ביניהם שכן הוא צריך לתת לה גט. זוהי כוונת רב יוסף בסברה 'אילו איתיה לבעל', שכיוון שהלימוד הוא לא של פטור מייבום אלא רק איסור על היבם כשם שהוא אצל הבעל, ואצל הבעל אין הפקעה של האישות אלא רק איסור ביאה שכן אילו היה קיים היה צריך לתת גט - ממילא גם היבם לא נפטר מהייבום מכל וכל אלא נאסר בייבום בלבד.

שיטת הרמב"ן והרשב"א

הרמב"ן והרשב"א לא קבלו את החילוק שתוס' עשה בין סוטה וודאי לסוטה ספק, לשיטתם רב יוסף חולק על דברי רב ודבריו נכוננו גם על סוטה וודאי.

קושיה ראשונה שמקשים על דברי התוס' היא מהסוגיה של מחזיר גרושתו ששם למרות שנאמר לשון טומאה בכל זאת הדין הוא שחולצת ולא מתייבמת⁴. הקושיה השנייה שהם מתקשים היא אותה קושיה שהתוס' התקשה בה - שהסברה של 'אילו איתיה לבעל' שייכת גם בסוטה וודאי. אך שלא כתוס' שבארו שסברה זו היא מקומית ובאה לבאר את הלימוד של 'לאחר ולא ליבם', הרמב"ן והרשב"א מבינים אף למסקנה שסברה זו נכונה גם בסוטה וודאי, ולפי רב יוסף תהיה חליצה גם בסוטה וודאי שלא כדברי רב. לפי זה צריך להבין מהי סברתו של רב, הרי גם בסוטה וודאי יש גט!

מבאר הרשב"א שרב השתמש בשני הלימודים - טומאה כעריות, ו'לאחר ולא ליבם'. דהיינו, רב הכיר את המיעוט שנלמד מ'לאחר ולא ליבם', אלא שסבר שלא ניתן להשתמש רק בו, מכיוון שיכול להיות שגם יבם ביחס לאח נקרא 'אחר' וממילא לא שייך למעט מהכתוב 'לאחר'. וכשם שלא ניתן להשתמש במיעוט 'לאחר' לבדו כך א"א להשתמש בלימוד של 'טומאה' לבדו, מכיוון שאם היה פוטר אף הסוטה מייבום בעקבות הטומאה, מבאר הרשב"א שהיה פוטר אותה רק מייבום אך הייתה חיבת בחליצה. לכן רב משתמש בשני הלימודים הללו בצורה זו: לאחר שלמדנו מטומאה שסוטה אסורה בייבום, לימוד זה מלמד אותנו שייבם לא נחשב ל'אחר' אלא דומה יותר לבעל, וממילא ניתן למעט את הסוטה אך מחליצה מהמיעוט של 'לאחר'.

דברי הרמב"ן והרשב"א הפוכים מדברי התוס'. הסברה של 'אילו איתיה לבעל' היא סברה עקרונית ושייכת גם בסוטה וודאי ולכן לפי רב יוסף גם סוטה וודאי תהיה חיבת חליצה. גם רב לא חולק עקרונית על סברה זו, אלא שסובר שבסוטה וודאי יש לימוד נוסף מטומאה של עריות, ומכח שני הלימודים הללו מגיעה למסקנה שסוטה וודאי פטורה אף מחליצה.

נחדד יותר את המחלוקת של רב ורב יוסף לפי הרא', לאיזה מקרה מתייחס כל פסוק. רב סבר שהמיעוט של 'לאחר' נאמר על סוטה וודאי, ונצרך גם ללימוד מטומאה. רב יוסף חלק על רב וסבר שפסוק זה נאמר אך ורק בנוגע לספק סוטה ולא בנוגע לסוטה וודאי. ממילא לפי רב יוסף בסוטה וודאי יש רק טומאה, וטומאה לא מספיקה לפטור בעצמה את הסוטה אף מחליצה מכיוון שלפי הרא' הסברה של 'אילו איתיה לבעל' (שמצריכה חליצה במקום שקידושין תופסים) היא סברה עקרונית. כעת יש לשאול על דברי רב, לשיטתו שהלימוד של 'לאחר' נצרך גם הוא לסוטה וודאי, מה המקור לפטור ספק סוטה מייבום? לכן נראה שלפי שאר הרא' רב חולק בכך על רב יוסף וסובר שהמקור לאסור את ספק סוטה בייבום הוא מכח הקו"ח שמביא רבא בגמ' בסטה (ו).

ביאור סברת המחלוקת

ראינו א"כ שנחלקו תוס' והרא' בחשבון הסוגיות. תוס' סבר שרב בסתמך אך ורק על טומאה, הסוגיה בסוטה מדברת על ספק סוטה, והסברה של 'אילו איתיה לבעל' אינה

4. קושיה זו לא קשה על תוס' שכן תוס' חולק על הרא' גם בסוגיה של מחזיר גרושתו וסובר שלמ"ד שנכתב לשון טומאה במחזיר גרושתו הדין הוא שפטורה אף מחליצה.

5. וכפי שמובאת אפשרות זו בגמ' בכתובות (פא.).

סברה מהותית אלא באה להורות כיצד יש ללמוד את המיעוט של 'לאחר' שנאמר בספק סוטה. הרא' סברו שסברת אילו איתיה לבעל היא סברה עקרונית, עד כדי כך שלפי רב יוסף תהיה חליצה אפילו בסוטה וודאי, וגם רב לא חלק עקרונית על דבריו אלא שלמד את דינו מהמיעוט של לאחר בצירוף הלימוד מטומאה של ערווה.

כעת יש להבין מהו יסוד סברת המחלוקת ביניהם?

נקודת המוצא של הרא' היא שבמקום שקידושין תופסים, לא שייך לפטור את האישה מייבום וחליצה. הכלל 'כל שאינו עולה לייבום אינו עולה לחליצה' נאמר רק במקום שקידושין לא תופסים (כ.ו-כ:), שכן כל הייבום מתחיל מהזיקה. במקרה שלא נוצר קשר של אישות, שהקידושין לא תפסו, לא נוצרה זיקה ואין מה לייבם. אך בסוטה, כיוון שקידושין תופסים (שכן צריך לגרשה בגט) הזיקה לא פקעה וממילא לא שייך לפטור את האישה מייבום בלא חליצה. זו נקודת המוצא של הרא' שמכוחה הבינו שהסברה של 'אילו איתיה לבעל' היא סברה עקרונית שנכונה גם בסוטה וודאי.

תוס' חולק על הרמב"ן, לאורך כל המסכת הוא מתעלם ממושג הזיקה. לפי תוס' הייבום מתחיל ממצוות הקמת שם לאחיו שגורר אחריו את חיוב החליצה. ממילא, במקום שלא שייך ייבום, גם החליצה שנגררת אחריה לא שייכת. הכלל 'כל שאינו עולה לייבום אינו עולה לחליצה' נכון בכל מצב, אפילו במקום שקידושין תופסים, שכן לפי תוס' תפיסת הקידושין לא יוצרת סיבה עצמית לחייב חליצה, אלא היא רק סימן (שלרוב במקום שקידושין תופסים יש גם מעיקר הדין ייבום, אך זו לא סיבה מחייבת)⁶. מכח זאת הבין תוס' שהסברה של 'אילו איתיה לבעל' היא לא סברה עקרונית מהותית ששייכת אף בסוטה וודאי, אלא הוראה נקודתית כיצד יש ללמוד את המיעוט של 'לאחר ולא ליבם'.

מניין לראשונים שרב יוסף חלק על רב?

נפגשנו עם מחלוקת תוס' והרא' בביאור היחס בין הסוגיות, ובארנו את הסברה שעומדת מאחוריהם. כעת יש להבין דבר נוסף, הרי פשט הגמ' בסוטה הוא כדברי התוס', שכן הסוגיה שם עוסקת בספק סוטה, ומניין למדו הרא' שרב יוסף סובר שהמיעוט של 'לאחר' נאמר גם על סוטה וודאי, מדוע לא לומר כתוס' שמיעוט זה נאמר בנוגע לספק סוטה והסוגיה ביבמות עוסקת בסוטה וודאית?

קשה לומר שנקודת המוצא של הרא' הייתה הסברה שלהם, מכיוון שמתוך דבריהם נראה שהיה ברור להם מהסוגיה עצמה שרב יוסף לא עוסק אך ורק בספק סוטה אלא גם בסוטה וודאי.

יש שרצו לומר שהראשונים הבינו שהסוגיה בסוטה חולקת על הגמ' ביבמות, וסוברת שלא נאמרה טומאה כעריות בסוטה. אפשר היה להוכיח זאת משאלת הגמ' בסוטה 'ותיבם יבומי' – אילו הגמ' הייתה מכירה בטומאה כעריות בסוטה, לא היה עולה על דעתה להציע שספק סוטה תתייבם.

6. כן ביאר הגר"ש היימן סי' ב בדעת התוס' והוכיח זאת מדברי התוס' בנדה (ב. תוד"ה ואחות אשתו), עי"ש.

לפי הסבר זה, יוצא שהגמ' בסוטה תסבור שאף סוטה וודאי תהיה חייבת חליצה. ודבר נוסף שעולה מכך, שלא יהיה איסור בצרה של סוטה מכיוון שהמקור לפטור צרת סוטה מייבום הוא מההשוואה לטומאה של עריות.

הסבר זה קשה מאד מכמה סיבות:

א. הרשב"א בעקבות הגמ' בסוטה מסביר אחרת את דברי רב, שלא הסתמך רק על טומאה אלא גם על 'לאחר'. אם הגמ' בסוטה חולקת על הסוגיה ביבמות שאין דין טומאה בסוטה, מדוע יש צורך לשנות את דבריו של רב?

ב. אם הרא' היו מבינים שהסוגיה בסוטה סוברת שאין טומאה כעריות, היו צריכים להקשות על דבריו של רב מתחילת משלב מקדים יותר בסוגיה בסוטה - מהשאלה 'ותתיבם יבומי', שמשאלה זו מוכח שהגמ' בסוטה סוברת שאין טומאה (א"כ נתרץ כתוס' שזה נאמר על ספק סוטה).

ג. הרשב"א בעצמו בהמשך הסוגיה ביבמות (יא: ד"ה למיקם עליה בלאו) מקשה את קושיית התוס' כיצד הייתה הו"א לגמ' ביבמות שספק סוטה תתיבם והרי יש בסוטה טומאה כעריות (הרשב"א לא תירץ את תירוץ התוס', אך מעצם שאלתו ברור שהבין שגם הגמ' בסוטה סוברת שיש טומאה בסוטה).

לכן נראה לבאר את הסיבה של הרא' בצורה אחרת. הרא' הבינו שסברת יוסף "אילו איתיה לבעל מי לא בעיא גט" נאמרה בתור כלל. דהינו הרא' הבינו שרב יוסף אמר את סברה זו ללא יוצא מן הכלל. ואכן הריטב"א כתב זאת במפורש (יא. ד"ה זו שיטת רש"י).

הנפק"מ המשמעותית בין שני ההסברים היא שלפי דברנו גם הסוגיה בסוטה מודה שצרת סוטה תיאסר בגלל שהיא מודה שנאמרה בסוטה טומאה כעריות.

סיכום

פתחנו בדבריו של רב שצרת סוטה אינה מתייבמת, ובארנו האם כוונת רב הייתה לפטור אותה אף מלחיצה או רק מייבום.

בחלקו הראשון של המאמר הבאנו ארבעה הסברים לבאר את משמעות הטומאה שישנה בסוטה: 1. טומאה ישירה ליבם כמו כעריות. 2. טומאה כלפי הבעל אך היבם נאסר בקו"ח מכח הטומאה הזו. 3. טומאה מצד מעשיה הרעים של האישה, וזו הלכה חיצונית ולא קושרה מהותית לאישות של האישה ליבם. 4. האישות של האישה התקלקלה, ואין שום ערך לייבם אישה זו.

בחלקו השני של המאמר עסקנו בשאלות שעולות מהיחס בין הסוגיה ביבמות לסוגיה המקבילה בסוטה. תחילה עסקנו בביאור מעמדה של ספק סוטה, לפי שיטת תוס', ואך הבאנו את שיטתו של הגר"ח.

לאחר מכן עסקנו בסברת 'אילו איתה לבעל' שממוקמת במסכת סוטה, ובשאלה האם הסוגיה בסוטה חולקת על הסוגיה ביבמות או לא. הבאנו את מחלוקתם של תוס' מול הרמב"ן והרשב"א, בביאור סברה זה וביחס בין הסוגיות.